

NOTKI RECENZYJNE

Iberian Books: Books Published in Spanish or Portuguese or on the Iberian Peninsula before 1601 / Libros ibéricos: Libros publicados en español o portugués o en la Península Ibérica antes de 1601, ed. by Alexander S. Wilkinson, Leiden – Boston: Brill, 2010, ss. 830, ISBN 978-90-04-17027-8.

„The Iberian Book Project” to inicjatywa mająca na celu zebranie i skatalogowanie druków wydanych w językach hiszpańskim i portugalskim, na Półwyspie Iberyjskim lub gdziekolwiek indziej na świecie, do połowy XVII wieku. Celem projektu, oprócz gromadzenia danych bibliograficznych, jest także wpieranie bibliotek w wysiłkach na rzecz konserwacji i digitalizacji zbiorów. Jest to pierwsza nowoczesna próba opracowania wszystkich książek wydanych w Hiszpanii, Portugalii, Meksyku i Peru.

Rynek książki na Półwyspie Iberyjskim w niektórych istotnych kwestiach znacznie różnił się od rynków innych krajów europejskich. W Hiszpanii próżno szukać konfliktów wyznaniowych, którymi zostały doświadczone Niemcy czy Francja w XVI wieku, dzięki czemu książka mogła rozwijać się tam niemal nieprzerwanie przez wieki. Pierwszy druk hiszpański datowany jest na rok 1473. Jest to list odpustowy papieża Aleksandra VI wydany z okazji walk podejmowanych przeciwko Turkom. Niedługo potem, bo już w 1475 roku, pierwsze drukarnie pojawiły się w Saragocie, Walencji, Barcelonie. Druk do Hiszpanii sprowadził niemiecki kupiec Jakub Wissland, i to drukarze z Niemiec przewodzili drukarstwu hiszpańskiemu do końca XV wieku. Po zwycięskich walkach nad Maurami hiszpańscy władcy Ferdynand V Aragoński i Izabela Kastylijska, aby podnieść poziom kultury i szerzyć wiarę chrześcijańską zaprosili na Półwysep drukarzy z Wenecji i Neapolu. Z tego ostatniego miasta przybyli do Sewilli Meinard Ungut oraz Stanisław Polak. Ich druki cechowały się pięknym składem drukarskim, wypracowana typografią. Dzisiaj są bardzo rzadkie i mają znaczną bibliofilską wartość. Natomiast w drugim z pirenejskich krajów druk rozpowszechnił się dopiero w latach dziewięćdziesiątych XV wieku. Wobec prześladowania Żydów przez hiszpańską inkwizycję, hebrajscy drukarze emigrowali do Portugalii.

W badaniach bibliograficznych iberyjska spuścizna drukarska, zwłaszcza ta z okresu Renesansu, jak dotąd nie miała szczęścia. Traktowana niejako po macoszemu, wrywkowo i fragmentarycznie nie doczekała się do tej pory jednolitego opracowania. Szesnastowieczny portugalski

katalog opracowany przez Antonio Joaquim Anselmo (1876-1925) nie został zaktualizowany od 1926 roku.

W przypadku Hiszpanii taki ogólny katalog w ogóle nie powstał, badacze skupiali się na poszczególnych okresach historycznych, ośrodkach (np. Salamance, Burgos czy Alcalá de Benares) lub na poszczególnych gatunkach (np. druki medyczne) bądź też drukarzach (np. *La imprenta en Salamanca* (1501-1600) autorstwa Lorenzo Ruiz Fidalgo). W 1978 roku bibliograf Frederick John Norton (1904-1986) wydał *Descriptive Catalogue of Surviving Spanish and Portuguese Books* obejmujący lata 1501-1520. Bibliografia ta została zaktualizowana przez Juliana Martina Abada (*Post-Incunabules Ibericos*, Madryt 2001).

To rozdrobnienie nieznacznie złagodziło pojawienie się stosunkowo niedawno katalogów typu „online” Hiszpanii (Catalogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español) i najważniejszych zbiorów naukowych w Portugalii (PORBASE). *Catalogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español* to katalog druków, które ze względu na wiek, treść czy inne walory należą do hiszpańskiego dziedzictwa narodowego. Projekt powstał przy współpracy hiszpańskiego Ministerstwa Kultury i zawiera druki powstałe między XV a XVI wiekiem znajdujące się w bibliotekach na terenie Hiszpanii. PORBASE powstał w 1986 roku, a w powszechnym dostępie jest od maja 1988 roku. Jego podstawowe cele to stałe aktualizowanie i promowanie katalogu Biblioteki Narodowej Portugalii, bieżącej bibliografii narodowej i portugalskich bibliotek. PORBASE jest największą bazą danych bibliograficznych w Portugalii i odzwierciedla zbiory Biblioteki Narodowej i ponad 170 portugalskich bibliotek różnych typów, zarówno prywatnych i publicznych. Obecnie w bazie znajduje się około 1,5 mln. rekordów bibliograficznych.

The Iberian Book Project wypełnia istotną lukę w naszej wiedzy na temat kultury druku w Hiszpanii oraz nowożytnej Europie. Projekt rozpoczął się w roku 2007 w Instytucie Historii Mediów University College, Dublin, pod kierownictwem dra Sandy Wilkinsona. Jest częścią Universal Short Title Catalogue Project prowadzonego przez University of St Andrews.

Katalog IB16, będący efektem trzyletniej pracy zespołu, zbiera informacje z wielu wcześniej opublikowanych publikacji, katalogów i rozproszonych zbiorów online, zarówno iberyjskich, jak i europejskich. Pozycja obejmuje lata 1472-1601, zawiera około 19 900 pozycji bibliograficznych dla ponad 104 tys. ocalałych egzemplarzy z 1320 bibliotek na całym świecie. Katalog uzupełniono indeksami oraz wstępem i wprowadzeniem w języku angielskim i hiszpańskim.

W 2010 roku Fundacja Andrew W. Mellona przekazała znaczną dotację na kolejny etap projektu. The Iberian Book Project 1601-1650. IB17 to najbardziej istotna część inicjatywy. Katalog IB17 zostanie udostępniony jako wolny zasób internetowy i będzie stanowił platformę dla zdigitalizowanych pozycji będących w wolnym dostępie. Wstępne szacunki pokazują, że całkowity katalog będzie zawierał około 40 – 45 tys. pozycji, które przetrwały w ponad 200 tys. egzemplarzy na całym świecie. Będzie to więc projekt unikatowy na skale światową.

Maja Bogajczyk
Warszawa

Helen Smith, *Grossly Material Things: Women and Book Production in Early Modern England*, Oxford: Oxford University Press, 2012, ss. 254, ISBN 978-0-19-965158-0.

Trzeba to otwarcie powiedzieć – rola kobiet w historii książki i druku do tej pory była przez badaczy pomijana. W sytuacji, gdy przez pokolenia rola kobiet w społeczeństwie była marginalizowana takie podejście nie dziwi. Książka Helen Smith przypomina nam jak wiele prasa drukarska zawdzięcza kobietom. Autorka opierając się na dowodach z różnych źródeł – aktach sądowych, listach, pamiętnikach – udowadnia, że rola kobiet w przemyśle drukarskim była znacznie większa niż sądzimy. Kobiety pełniły funkcje na niemal każdym etapie produkcji książki: jako współautorki, redaktorki, księgarze. Autorka wskazuje rolę kobiety w handlu książką XVI i XVII wieku, ujawnia rolę kobiet jako sponsorów, inicjatorów, handlarzy a w końcu bezpośrednich uczestników procesu druku. Jak wykazuje – kobiety działały pręźnie nie tylko w samym Londynie, ale również w całej Wielkiej Brytanii czy w Europie Północnej. Książka H. Smith wypełnia poważną lukę nie tylko w badaniach nad historią druku, lecz także dostarcza dowodów na nieprawidłowość założenia o całkowitym wykluczeniu kobiet, ze względu na ich płeć, z badań nad życiem gospodarczym i obywatelskim XVI i XVII wieku. Autorka udowadnia, że produkcja książek, podobnie jak wiele innych przedsięwzięć, była zawsze wynikiem współpracy przedstawicieli obojga płci.

Maja Bogajczyk
Warszawa

Eberhard z Bremy, *Laborintus*, przekład z języka łacińskiego, wstęp i przypisy Dorota Gacka, Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria/Instytut Badań Literackich PAN, Bibliotheca Litterarum Medii Aevi Artes – Opera (Artes, nr 2), Warszawa 2011, s. 144, ISBN 978-83-61757-20-7.

Na drugą publikację serii Bibliotheca Litterarum Medii Aevi trzeba było czekać cztery lata. Warto nadmienić, że doszło do zmian w składzie komitetu redakcyjnego – nowym redaktorem naczelnym został Mieczysław Mejer (poprzednim była Teresa Michałowska). Ponadto przy wydaniu dzieła *Laborintus* Eberharda z Bremy Instytut Badań Literackich PAN współpracował ze Stowarzyszeniem Pro Cultura Litteraria, a nie jak poprzednio z Fundacją Akademia Humanistyczna. Nie doprowadziło to do zmian w zakresie badań, czy celu, jaki Redakcja postawiła przed sobą przy wydawaniu pierwszego tomu (m. in. ułatwienie dostępu do pism teoretycznoliterackich doby średniowiecza). Nie zmieniła się także strona edytorska serii – tekst i przekład podane są równolegle. Tekst oryginalny i tłumaczenie poprzedza wprowadzenie do lektury, a po nich następują komentarze w formie przypisów końcowych. Zasady wydawnicze pozostały bez zmian, co pozwala stwierdzić, że będą jednakowe dla wszystkich publikacji całego cyklu. Podobnie rzecz się ma z bibliografią (tu, umieszczony poza bibliografią *Wykaz literatury wykorzystanej do sporządzenia komentarza*), wskazującą na precyzyjne zbadanie zagadnień związanych z autorem i jego dziełem oraz indeksów (odnotowujemy w stosunku do wydania *Nowej poetyki* brak spisu *Polskich odpowiedników terminów greckich i łacińskich*, a za to obecność *Indeksu dzieł* oraz *Indeksu dyscyplin i terminów naukowych*). Należy podkreślić, że sposób budowania aparatu krytycznego w obu wydaniach cyklu jest zależny od potrzeb badawczych, ale opiera się na tych samych założeniach.

Laborintus, tak jak poprzednia książka serii, został przełożony i opatrzone komentarzem przez Dorotę Gacką. We wprowadzeniu (*Eberhard z Bremy i jego dzieło*, s. 7-10) podano między innymi: informacje biograficzne o autorze (na podstawie jego pracy i niewielu dawnych źródeł rękopiśmiennych), genezę tytułu poematu teoretycznoliterackiego, czas jego powstania (1212-1280), podział treści (wykład sztuki poetyckiej, opis nauczycielskiej niedoli, wskazówki pedagogiczne oraz – dwa wątki tematyczne dostrzeżone przez Dorotę Gacką – spis dzieł kluczowych dla różnych dziedzin wiedzy i obszerna część gramatyczna), wzmianki o stylu i warsztacie Eberharda (oraz jego nastawieniu do retoryki, gramatyki,

nauczania i życia), a także wiadomości formalne o samym traktacie i jego funkcjonowaniu w wiekach XIII–XV.

Sam przekład dzieła niemieckiego nauczyciela można opisać i ocenić podobnie jak tłumaczenie *Nowej poetyki* Godfryda z Vinsauf – tłumaczka po raz kolejny znakomicie oddała treść łacińskiego oryginału, pomagając czytelnikowi dostrzec charakterystyczne cechy stylu Eberharda (sposób obrazowania, ton dyskursu, skłonność do konkretnych tropów retorycznych etc.).

Strategia konstruowania przypisów do traktatu *Laborintus* jest również taka, jak w przypadku *Nowej poetyki* Godfryda z Vinsauf. Mamy tu więc objaśnienia z zakresu różnych dziedzin wiedzy: mitologii, metryki, stylistyki, retoryki, literatury, teologii, muzyki, historii, gramatyki, kultury starożytnej i średniowiecznej, fonetyki i inne. Oczywiście nie brak identyfikacji postaci. Pojawiają się także antyczne i średniowieczne *similia* z dodatkowymi objaśnieniami, interpretacje trudniejszych miejsc dzieła oraz uwagi do edycji tekstu.

Na podstawie lektury dwóch pierwszych wydań omawianej serii należy stwierdzić, że czytelnicy z pewnością się nie zawiodą. Można oczekiwać, że wydawcy udostępnią nam szereg ksiąg w wiernych oryginałom przekładach, pozwalających w dużej mierze poznać styl i język autora, a także wyposażonych w erudycyjne komentarze. Polscy humaniści będą mieli szansę odkryć nowe drogi badań, co z pewnością pozytywnie wpłynie na rozwój niszowej dziedziny, jaką w Polsce wciąż pozostaje mediewistyka literacka.

Grażyna Łabęcka-Józwiakowska
Lublin/Warszawa

Marcus Tullius Cicero, *O inwencji retorycznej De inventione*, przekład z języka łacińskiego Karolina Ekes, wstęp i przypisy Bartosz Awianowicz, Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2013, s. 259, ISBN 978-83-61757-36-8.

Książka ukazała się nakładem wydawnictwa IBL PAN, w serii Bibliotheca Litterarum Medii Aevi Artes – Opera, zapoczątkowanej w 2003 r. przez profesor Teresę Michałowską. Obecnie komitet redakcyjny stanowią następujące osoby: Andrzej Dąbrówka, Dorota Gacka, Jerzy Mańkowski, Mieczysław Mejor (redaktor naczelny), Jacek Soszyński, Beata Spieralska-Kasprzyk.

Wydanie *De inventione* Marka Tulliusza Cyserona w tłumaczeniu Karoliny Ekes i z przedmową Bartosza Awianowicza zasługuje na szczególną uwagę.

Autorka przekładu, podejmując się niezwykle ważnego i ambitnego zadania, mianowicie konfrontacji z trudnym językiem oryginału i trudną materią retoryczną, dała czytelnikom możliwość zapoznania się z jednym z najważniejszych pism retorycznych Cyserona, zwłaszcza, że poprzednie tłumaczenia z 1840¹ i 1879² roku ze względu na archaiczny język i nieprecyzyjną terminologię są już przestarzałe.

Omawiany tom składa się z wprowadzenia, doskonale edytorsko przygotowanego tekstu oryginalnego, opracowanego na podstawie wydania E. Stroebela w 1915 roku w oficynie B. G. Teubnera, i przekładu. Ponadto znajdujemy tu komentarz edytorski, bibliografię dzieł przywołanych we wstępie i przypisach, wykaz skrótów oraz przekład tego dzieła na język polski. Uzupełnienie tomu stanowi *index rerum* oraz niespotykany w żadnej dotychczasowej publikacji wykaz polskich odpowiedników łacińskich terminów retorycznych.

Tom rozpoczyna obszerny i niezwykle interesujący wstęp pióra Bartosza Awianowicza. W pierwszej części introdukcji (s. 7-11) autor prezentuje historię powstania dzieła, składającego się z dwóch ksiąg, aby następnie przejść do szczegółowego omówienia treści. Na uwagę zasługuje analiza porównawcza, której autor na zasadzie analogii poddał *De inventione* Cyserona i *Rhetorica ad C. Herennium* anonimowego twórcy. W drugiej części przedmowy (s. 11-15) autor przedstawia recepcję dzieła od wieku IV po wiek XV. Ponadto kreśli sylwetki autorów, dla których dzieło Cyserona było nie tylko inspiracją, ale miało ogromne znaczenie dla ich twórczości, na przykład: św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu. Przypomina czytelnikom, że młodzieńczy utwór Arpinaty, wraz z *Rhetorica ad C. Herennium*, był wykładany jako podręcznik retoryki na średniowiecznych uniwersytetach pod nazwą odpowiednio *Rhetorica vetus* i *Rhetorica nova*.

Niezaprzeczalnym atutem omawianej pozycji jest przygotowanie przez autorów dwujęzycznej, łacińsko-polskiej edycji. Pozwala ona czytelnikowi znającemu język łaciński porównywać tekst przekładu z oryginałem i jednocześnie zapoznawać się z bogactwem myśli Cyserona w brzmieniu oryginalnym. Tłumaczenie zostało opatrzone przypisami rzeczowymi, które niewątpliwie ułatwiają lekturę utworu, a w niektórych miejscach wręcz umożliwiają jego zrozumienie.

¹ *Xsięgi dwie o wynalezieniu retorycznym*, tł. Klemens Żukowski, Wilno 1840.

² *O wrózeniu, O przeznaczeniu, O starości, O przyjaźni, O powinnościach, O wynalezieniu retorycznym*, tł. E. Rykaczewski, Poznań 1879.

Na szczególne podkreślenie zasługuje ogromny trud edytorski i niezwykle zdolności translatorskie autorki, umiejętność i trafność przekładu fraz bardzo zawiłych, biorąc pod uwagę, że traktat Cycerona ze względu na tematykę retoryczną i logiczną oraz z powodu na właściwości stylu sprawia duże trudności współczesnym tłumaczom.

Jest to niezwykle wartościowa publikacja zasługująca na zainteresowanie czytelników i może być skierowana nie tylko do wąskiego grona odbiorców zajmujących się badaniem literatury ale do wszystkich osób pragnących zgłębiać tajniki retoryki czyli sztuki dobrego i rzetelnego mówienia.

Magdalena Bejm
Warszawa